

Яковлєва О.

УДК 101.14(28)

БАГАТОМОВНІСТЬ У СИСТЕМІ ОСВІТИ: У ПОШУКАХ БАЛАНСУ МІЖ
НАЦІОНАЛЬНОЮ СВІДОМІСТЮ Й ІДЕНТИЧНІСТЮ ТА ПРАГМАТИЗМОМ

Анотація. Розглядаються актуальні питання освіти як системи в умовах сучасної української культури. Досліджується система освіти в Україні через аспект багатомовності. Визначені витoki комплексності вітчизняної освіти та виявлені тенденції її розвитку. Особлива увага приділяється питанням модернізації освіти, розвитку в умовах глобалізації. Аналізуються реалії вищої освіти в Україні та її впливу на свідомість та самосвідомість особистості. Доведено, що багатомовність у вітчизняній системі освіти перетворюється на невід'ємну складову мовної ситуації та один зі способів існування мовної свідомості.

Ключові слова: БАГАТОМОВНІСТЬ, ОСВІТА, СВІДОМІСТЬ, ІДЕНТИЧНІСТЬ, ПРАГМАТИЗМ.

Аннотация. Рассматриваются актуальные вопросы образования как системы в условиях современной украинской культуры. Исследуется система образования в Украине через аспект многоязычия. Определены истоки комплексности отечественного образования и выявлены тенденции его развития. Особое внимание уделяется вопросам ее модернизации, развития в условиях глобализации. Анализируются реалии высшего образования в Украине и его влияния на сознание и самосознание личности. Доказано, что многоязычие в отечественной системе образования превращается в неотъемлемую составляющую языковой ситуации и один из способов существования языкового сознания.

Ключевые слова: МНОГОЯЗЫЧИЕ, ОБРАЗОВАНИЕ, СОЗНАНИЕ, ИДЕНТИЧНОСТЬ, ПРАГМАТИЗМ.

Summary. Topical issues of education as a system in the modern Ukrainian culture. We study the system of education in Ukraine through the aspect of multilingualism. Identified the sources of the complexity of the national education and tendencies of its development. Particular attention is paid to its modernization, the development in a globalizing world. Analyzes the realities of higher education in Ukraine and its impact on the consciousness and self-consciousness of the individual. The observed increase in the educational level in Ukraine does not automatically lead to an increase in the level of national consciousness and a deeper and more genuine awareness of the role and importance of the state language. It is proved that multilingualism in the national education system is transformed into an integral component of the language situation, and one of the ways the existence of linguistic consciousness. It was found that, depending on the context, multilingualism can play both a positive and a neutral or negative role. Attention is focused on the fact that, on the one hand, the need to make the appropriate adjustments to the language of the state and the doctrine of state language policy, and the other - focused efforts aimed at changing the language situation in the direction of a significant increase in the authority of, the values, the role of Ukrainian as the state language and the national language of the titular nation. At the same time, the ultimate goal of these efforts is to achieve and maintain a balance between national consciousness and identity, and pragmatism.

Keywords: MULTILINGUALISM, EDUCATION, CONSCIOUSNESS, IDENTITY, PRAGMATISM.

Вступ. Всупереч тому, що на систему освіти за традицією, що складалася протягом багатьох років, прийнято дивитися як на внутрішньо цілісний, однорідний феномен, тобто, іншими словами, саме як на систему, – вона до явищ подібного типу не належить. І це питання є проблемним сьогодні. Актуальність дослідження полягає у тому, що сама системність (у тій формі, в якій вона нині наявна) як одна з наріжних ознак освітнього процесу визначається не так сутнісними, як формальними, тобто зовнішніми по відношенню до її субстанціальних особливостей, факторами, зокрема, таким, як інституціональний. Виходячи з цього, ми в наступному викладі зживатимемо вираз "система освіти" у не термінологічному значенні, з метою економії мовних засобів та для зручності.

Постановка завдання. Об'єктом даного дослідження виступає феномен багатомовності в системі української освіти. Предметом – кореляція національної свідомості з прагматизмом.

Метою даного дослідження є аналіз системи освіти в Україні через аспект багатомовності. До завдань можна віднести визначення витоків системності освіти в Україні, аналіз тенденцій розвитку освіти в Україні, вплив на неї глобалізаційних процесів, перспектив її модернізації, розгляд ролі системи освіти у формуванні національної свідомості, визначення ступеню участі мовного компоненту у формуванні національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Витоки дійсної несистемності освітньої сфери за умов її декларованої системності сягають своїм корінням фундаментальних засад буття сучасного українського суспільства. Досягнення повноцінної системності одного з сегментів суспільного устрою поза вимогою систематизації усього цього устрою в цілому навряд чи можна сприймати як щось реальне. Доти, доки тривають трансформаційні процеси у державі та у суспільстві, триватиме трансформація й у галузі освіти. Відтак, на рівні об'єктивних реалій зберігатиметься й її несистемний характер.

На сучасному етапі один з чи не найголовніших викликів для української освіти полягає в тому, що її розвиток іде під впливом двох, протилежно спрямованих тенденцій. З одного боку, це - наповнення освітнього процесу дійсно національним змістом, тобто його українізація. З іншого, - інтернаціоналізація, зумовлена неухильним зростанням ступеню включення національного освітнього простору до простору світового, глобального, "підпорядкованості" першого - другому. Додаткові складнощі при цьому виникають в Україні через те, що українізація відбувається зі значним запізненням, у той час, як інтернаціоналізація,

зумовлена глобалізацією, навпаки, з певним випередженням з огляду на реальну готовність української освітньої галузі до цього.

Вплив глобалізації варто, на нашу думку, розглядати як ще одну причину контекстуального характеру, яка істотно позначається на стані освіти в Україні, привносячи до нього важливі додаткові елементи. Хочемо ми того, чи ні, але національна освітня сфера уже є складовою глобальної системи освіти, і процес її подальшої "прив'язки" до неї продовжує набирати обертів. З формального погляду, можливо, українські ВНЗ не включені до глобальної освітньої сфери на належному рівні й у бажаному форматі та обсязі, але цей факт не знімає проблеми й не може служити запереченням того, що рамки глобальної освіти поширюються й на український національний освітній простір.

Нова – глобальна – системність освіти не просто створює перешкоди для формування системності національної як чогось осібною і самодостатнього, такого, яке значну частину загального обсягу свого існування здатне здійснювати поза глобальним контекстом, а фактично зводить саму можливість такого формування до мінімуму. Такий стан справ висуває на порядок дня в якості однієї з найбільш нагальних і актуальних проблем такою поєднання національного та глобального, в якому б стимулювалися переваги й мінімізувалися негативи і першого, і другого.

Головна причина нинішньої несистемності, а водночас і підґрунтя нинішнього стану української освіти в цілому – спадкоємний зв'язок з тією системою виховання й освіти, до якої українська освітня сфера була включена у попередній історичний період, тобто з системою, котра існувала у СРСР. Українська освіта за часів УРСР була невід'ємною частиною радянської, а після здобуття державної незалежності стала одним з - її - радянської освіти – уламком. Переважно екстенсивний розвиток на старій базі, попри всю його удавану обґрунтованість, забезпечити реальний прогрес освіти та її адаптацію до змінених умов існування не міг і не зміг. Інтенсифікувати ж цей розвиток, наповнивши його якісно новим змістом, співвідносним з духом доби та її вимогами, з багатьох причин не вдалося.

Нині на порядку дня освіти в Україні стоїть завдання модернізації. Але модернізація як систематизація національної освіти й її суверенізація, перетворення із сегменту колишньої радянської на повноцінну й самодостатню на принципово новій основі та, з іншого боку, модернізація освіти як її адаптація до вимог глобалізації - це дві різні модернізації, які мають спільні риси, але, разом з тим, істотно відрізняються одна від одної.

Більше того: вони перебувають одна з одною у відношеннях частково прихованої конкуренції й навіть певного антагонізму. В той час, як друга продиктована прагненням мати ефективний, раціонально вибудований у відповідності до найсучасніших вимог устрій, зіпертий, передусім, на громадянські зв'язки модерного типу, перша значною мірою зорієнтована на такі зв'язки, які в сучасному світі дедалі частіше інтерпретуються як архаїчні. Е.Сміт, відмічаючи таку конкуренцію-суперечність і відзначаючи факт існування подібної "архаїки" на прикладі держав Африки та Азії, кваліфікує їх як прямий наслідок консервації архаїчної, догромадянської, суспільної свідомості, заснованої на "незагойних розколах і первинних прив'язаностях до певної соціально-культурної даності - спорідненості, раси, релігії, звичаїв, мови й території" (1).

Модернізація-суверенізація повинна була б ґрунтуватися й уже частково ґрунтується на націоцентричній моделі освіти та на концепції формування особистості, у найтісніший спосіб зв'язаною з традиційною українською етнопедагогікою, й зосередженою, насамперед, на проблематиці, котра прямо чи опосередковано кореспондує з національними ідеєю та ідеологією, інтерпретує їх як наріжний компонент усього освітнього процесу загалом. Згідно з цією ідеологією, освіта постає, у першу чергу, як процес цілеспрямованого, стимульованого на державному рівні виховання у молодого покоління національної свідомості, духовності, самоповаги. Поза такою моделлю й концепцією модернізація подібного типу втрачає ті конкурентні переваги, які вона має завдяки своєму націоцентризму у порівнянні з іншими моделями та концепціями, а разом з тим, і своє позитивне значення.

Продуктом модернізації-суверенізації української освіти мала б стати така українська національна освітня модель, яка б, забезпечуючи у повному обсязі інтереси нації, потреби національного розвитку, життєвість етнонаціональної традиції та цінностей, збереження національно-специфічного типу свідомості, самосвідомості, національного буття, - не обмежувала б освітній процес суто етнічними й національними рамками й не відокремлювала б його на підставі етнонаціональних компонентів від усього того, що відбувається у цій сфері в інших країнах, зокрема, у сусідніх з Україною регіонах та у світі загалом.

Модернізація-адаптація, у свою чергу, висуває на порядок денного національного освітнього процесу як першочергове завдання досягнення оптимального за наявних умов рівня його включеності до процесу глобального з обов'язковим підпорядкуванням останньому всіх без винятку параметрів. Мова при цьому йде навіть про той комплекс уявлень та ідей, який можна було б визначити як "ідеологію" освіти в добу досягнення нею небаченого ніколи раніше ступеню інтернаціоналізації та глобалізації.

Ця "ідеологія" не враховує національних особливостей, абстрагуючись від них з метою досягнення у перспективі якісно нового рівня планетарної, загальнолюдської спільності та пропонуючи переважно прагматичний підхід до проблеми національної ідентичності й національної свідомості, наріжною засадою якого є уявлення про уявну поки що, але цілком реальну в майбутньому, глобальну "ідентичність". Вважаємо за доцільне у цьому випадку вживати термін "ідентичність" у лапках, маючи на увазі, що вести мову про виникнення нової глобальної ідентичності чи навіть передумов для її формування поки що передчасно.

Дихотомія модернізації-суверенізації та модернізації-адаптації прямо екстраполюється на мовну ситуацію у системі освіти, зумовлюючи специфіку мовного середовища у навчальних закладах і

окреслюючи можливі шляхи їх подальшого розвитку. У першому випадку пріоритет державної мови й її монополія як, коли не єдиної, то, безумовно, домінуючої мови вищої освіти мають бути незаперечними. У другому пріоритет міг би за певних умов бути наданий англійській мові як такій, що домінує у глобальному освітньому середовищі, являє собою оптимальний мовний ресурс для здобуття або продовження освіти за межами України у провідних світових навчальних закладах, зокрема, й тих, які входять до кола п'ятсот кращих ВНЗ світу.

При цьому як у першому, так і в другому випадку відкритим залишиться питання про місце і роль російської мови в українському національному освітньому процесі, а також безпосередньо пов'язане з ним питання щодо того, чи доцільним є використання російської мови як мови освіти, а також мови робочого спілкування в рамках навчального процесу там і тоді, коли це об'єктивно сприятиме підвищенню її – освіти – якості й наближенню до кращих світових зразків та моделей.

В українському мовному середовищі російська мова присутня нині й буде присутня у майбутньому. Нею у тому чи іншому обсязі й з тією чи іншою метою користуються (у тому числі й як мовою викладання окремих дисциплін) навіть у тих ВНЗ, які на сто відсотків є україномовними, й у тих регіонах, де українська мова є рідною для більшості населення і домінуючою. Заплющувати очі на цю обставину, означає лише відкладати вирішення проблеми, ускладнюючи при цьому її можливі наслідки, у тому числі - негативні. Разом з тим, і пропонувати ті чи інші радикальні методи її розв'язання шляхом примусового приведення до одного знаменника, навряд чи було б правильно з огляду на цілу низку обставин як власне освітнього, так і позаосвітнього характеру й змісту.

Не варто забувати й про те, що інерція російськомовності й русофільства загалом є достатньо сильною, якщо й не по всій території України, то, принаймні, на значній частині цієї території. Одним з різновидів сучасного українського русофільства при цьому є органічне поєднання русо- та українофільства, супроводжуване або українсько-російським білінгвізмом, або українсько-російською двомовністю в різних її варіантах.

Щодо критеріїв визначення присутності або, навпаки, відсутності ефекту сприяння підвищенню якості освіти за рахунок використання російської мови, то вони можуть бути різні, й домогтися швидкого запровадження однозначного підходу до цього питання буде важко. Втім, безпосередня практика вже нині дає цілком достатній матеріал для того, щоб робити певні узагальнення й пропонувати відповідні рекомендації.

Російська мова, гадаємо, може використовуватися як мова освіти в українських вищих навчальних закладах у тих випадках, коли за відсутності навчальної літератури з тієї чи іншої дисципліни українською мовою наявні відповідні підручники та посібники російською, якою до того ж володіють усі учасники навчального процесу, включаючи викладачів та студентів.

Інший момент полягає у застосуванні знань та навичок, одержаних у ході навчання у ВНЗ, у практичній діяльності майбутніх спеціалістів. Так, скажімо, у Київському Інституті Бізнесу та Технологій склалася практика підготовки фахівців за спеціальністю "бізнес" переважно російською мовою через те, що у роботі по завершенні Інституту для більш ніж 90% його випускників мовою робочого спілкування, за їхнім власним визнанням, стає не українська, а саме російська. Подібні випадки непоодинокі, й на них, на нашу думку, варто було б звернути більшу увагу в ході пошуків шляхів дальшого вдосконалення навчального процесу в українських ВНЗ.

Вимога лінгвопрагматичної детермінованості, відповідно до якої вибір суб'єктом тієї чи іншої мови або діалекту з числа тих, якими він володіє, є не фіксований, а варіативний і у кожному конкретному випадку залежить, крім усього іншого, від співрозмовника та ситуації, - не лише не втрачає свого значення за сучасних умов, а, навпаки, починає відігравати дедалі більше значення. У системі вищої освіти України лінгвопрагматичний фактор останнім часом починає усе частіше й послідовніше переважати фактор лінгвогеографічний

Вищі навчальні заклади посідають у системі освіти особливе місце. Вони включені у цю систему, пов'язані з нею, проте мають виразну специфіку порівняно із середніми спеціальними, середніми, початковими навчальними закладами. Ця специфіка знаходить своє виявлення як на рівні змісту та форм навчального процесу, так і з огляду на здійснення виховної функції. Її виявлення спостерігається й на рівні мовних практик і мовної компетенції.

З точки зору розв'язання завдань, пов'язаних з вихованням, ВНЗ є особливо важливі й, до того ж, без перебільшення незамінні. Саме вони мають бути інструментом громадянського загартування і змушнення молоді, школою громадянськості для кожної молодої особистості, осередками патріотизму та громадянської відповідальності. Слушно видається думка В.Кременя про підвищення ролі освіти у формуванні позитивних особистісних якостей громадян за рахунок "відповідного аксіологічного спрямування навчального процесу" на розворот цього процесу "на духовне збагачення і творчу діяльність особистості, на виявлення нею її здібностей для самореалізації" (2).

Станом на сьогоднішній день освіта виконує низку функцій, як традиційних, так і тих, які висуває перед нею новітня історична доба. Основними серед них, гадаємо, є такі, як: індивідуальна (навчання й виховання особистості), національна (формування національної свідомості та національної ідентичності), державна (виховання почуття патріотизму), цивілізаційна (формування почуття цивілізаційної приналежності), нарешті, глобальна (формування адекватного уявлення про новий світовий порядок, глобальний світ, а також про "планетарну макроектику" - термін К.-О.Апеля).

Функціональна різноплановість освітнього процесу робить ще більш актуальними як проблему мови освіти загалом, так і проблему багатомовності. Головною при цьому стає, на наш погляд, колізія: національне - загальнолюдське (або: державне - глобальне).

Спеціально доводити визначну роль системи освіти у формуванні національної свідомості та інших рис національного духу в наш час немає особливої потреби. Після того, як було однозначно обґрунтовано прямий причинно-наслідковий зв'язок виникнення націоналізмів й модерних націй з новою системою освіти, яка сформувалася в добу Просвітництва (Е.Гелнер), поле для дискусій у цьому питанні виявилось помітно звужене, хоча, певна річ, аж ніяк не закрито повністю і остаточно.

ВНЗ, як уже було констатовано вище, якісно відрізняються від інших закладів освіти. Разом з тим, серед самих ВНЗ також існує поділ на дві, відмінні одна від одної, частини: університети та вищі навчальні заклади прикладного спрямування. Мовна ситуація у них у значній частині випадків є різною, й мовна політика, відповідно, теж мала б бути відмінною.

Під кутом зору виховання пріоритетну роль мали б відігравати університети. Вони покликані не лише давати знання, а й виховувати справжнього громадянина, національно свідомого патріота. При цьому слід було б зробити спеціальний акцент на тому, що алгоритм поєднання "громадянськості" та патріотизму для України та Європи є різний.

Слідом за Х.Ортегою-і-Гассетом, прийнято вважати, що в Європі на сучасному етапі існування провідних держав суть вищої освіти, що її пропонує Університет, мала б полягати "у двох речах: а) у навчанні інтелектуальних професій, б) у наукових дослідженнях і підготованні майбутніх дослідників" (3). В Україні, яка надолує відставання від Європи у національній свідомості громадян, університети мали виконувати ще одне завдання: формувати національну ідентичність, плекати національний дух і гордість. Принципово важливою складовою у цьому мало б бути зосередження особливої уваги на виробленні культури української мови як державної, незалежно від того, чи є вона рідною, чи ні.

У переліку найбільш гострих і болючих "вузьких" місць української вищої освіти, за версією Програми ООН "Цілі розвитку тисячоліття", ані мовна проблема, ані проблема національної ідентичності як така не фігурують. Натомість увагу зосереджено на питаннях матеріально-технічного переоснащення ВНЗ відповідно до вимог нового часу, а також на рішучому підвищенні ефективності освіти з точки зору, по-перше, відповідності її кваліфікаційним стандартам реальному рейтингу спеціальностей, сформованого ринком, по-друге, можливості тим, хто її здобув, знайти відповідне місце роботи саме за здобутою спеціальністю.

Подібний – назвемо його "утилітарний" – підхід навряд чи можна вважати достатнім і задовільним в усіх відношеннях. У той час, як в Європі нині "університет покликаний учити бути медиком, фармацевтом, адвокатом, суддею, нотаром, економістом, державним управлінцем, учителем природничих і гуманітарних предметів у закладах середньої освіти тощо" (4), – в Україні, з огляду на нинішній стан справ у державі, університет мав би також учити бути українцем. Це – імператив історичного моменту, поза яким українській державі буде вкрай складно вийти на модель сталого розвитку, до якої вона прагне.

Складність досягнення цілей і завдань, котрі випливають із цього імперативу, полягає ще й у тому, що треба не лише проводити відповідну державну мовну політику у ВНЗ, а й шукати шляхи стимулювання сприйняття всього того, що спускається "згори", у молодіжному середовищі. Адже проблем тут чимало, проте без вивільнення й спрямування у відповідному напрямку тієї енергії, яка походить від студентства, без активізації ініціативи "знизу", без підключення молоді до участі в ініціативах іншої сторони досягти поставленої мети навряд чи можливо.

В ідеалі "конструкція", за допомогою якої варто було б здійснювати державну мовну політику відповідного – націо- та мовоцентричного – спрямування, мала б складатися з трьох елементів: освітній сегмент влади (і влада загалом), студентське середовище, нарешті, суспільство. Останній елемент має особливі значення й вагу, насамперед, через те, що без створення в суспільстві реальної потреби в україномовності його членів, у тому числі – молодих, досягти бажаного рівня україномовності не вдасться ні за яких обставин. Якщо вона не одержить належного стимулу, молодь не піклуватиметься про корекцію мовної поведінки у бік зростання присутності в ній української мови.

У цьому відношенні цілком коректним видаються ідеї Д.Бройї, зокрема, його так званій "трикутник". Дослідник, який, як відомо, тісно пов'язував виникнення й розвиток національної ідеології зі сферою практики, виходив з того, що у феномені націоналізму можна бачити три "галузі інтересів": доктрину, політику, почуття. Відповідно до цього, процес, що його можна кваліфікувати, як "кристалізація національної ідеології", протікає, за Д.Бройї, за умов активної взаємодії трьох факторів, у рамках "трикутника": "влада" (політичні інститути) – "суспільство" (включаючи як еліту, так і інші суспільні верстви та групи, в тому числі – нижчі) – "групи" (носії нових ідей та прагнень) (див. про це: 5).

Розв'язання завдання цілеспрямованої корекції мовної поведінки студентства стикається зі значними труднощами, зумовленими, передусім, тим украй незадовільним станом студентського (й загалом молодіжного) середовища, який констатує переважна більшість сучасних українських представників різних гуманітарних дисциплін. Під впливом низки як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів у цьому середовищі відбуваються відчутні соціальні й духовно-моральні деформації, негативність впливу яких на загальний стан українського суспільства багато хто схильний оцінювати як загрозливий.

Молодь як, з одного боку, найдинамічніша, а з іншого, одна з найнезахищеніших соціальних груп, позбавлена стабілізуючого впливу традиції, життєвого досвіду, не маючи достатнього ступеню соціалізації, виявляється в ситуації, коли загальна духовна криза та криза ідентичності відбиваються на її представниках у найвідчутніший спосіб.

На факт виникнення кризових явищ й тенденцій з наступним їх поширенням та поглибленням серед молоді різних за віком і за родом занять груп увага фахівців зверталася останнім часом так часто, що є підстави вважати його доведеним. При цьому особливу стурбованість викликає та обставина, що криза, про яку йдеться, має не ситуативний, а системний характер, виявляючи, до того ж, тенденцію до дальшого поглиблення.

Щодо суті, характеру, особливостей "молодіжно-студентської" кризи в Україні на рубежі ХХ-ХХІ ст., висловлюються різні думки й оцінки. Їх огляд та аналіз не входить у коло завдань автора. Зазначимо лише, що, на думку багатьох учених, першопричину кризового стану слід шукати у втраті суспільством внутрішньої цілісності, структурованості, системності, у перетворенні його з єдиного соціального організму, який має власні наріжні засади, закони й закономірності, принципи, цілі на механічну сукупність окремих індивідумів, кожен з яких будує лінію своєї життєвої поведінки та соціальної практики виключно на основі свої егоїстичних мотивів і міркувань, поза будь-яким співвіднесенням з вимогами спільного життя.

Мова фактично йде про відмову значної кількості молодих особистостей від будь-яких спільних цінностей, включаючи національні, й повну переорієнтацію на забезпечення потреб власного "я". Втрата всього того, що зумовлювало внутрішню цілісність і суспільства загалом, і окремих його сегментів, виявляється як на "горизонтальному" (зв'язки між різними соціальними групами всередині одного покоління), так і на "верикальному" (зв'язки між різними поколіннями) рівні.

За таких умов дія етнонаціональних і національних факторів помітно спотворюється і послаблюється. Навряд чи може викликати особливі заперечення й теза, згідно з якою "такі значущі для структурування духовного світу особистості чинники, як національна культура, мистецтво, релігія не посідають високого рангу в ієрархії актуальних проблем молоді" (6). З висновком про те, що прагматичне заміщує собою естетичне (і, додамо, національно-патріотичне – О.Я.) у способі життя, мислення, духовному світі студентства, зумовлюючи обмеження культурного простору студентів, – аргументовано сперечатися не просто та й навряд чи варто.

Зростання освітнього рівня не призводить автоматично до підвищення рівня національної свідомості та більш глибокого й широго усвідомлення ролі й значення державної мови. Принципово важливим завданням у цьому контексті виявляється вироблення конкретного інструментарію та практичних механізмів втілення в життя тих програмних положень і настанов, комплекс яких перебуває нині у стані вироблення. Без цього увесь "проект" сполучення й взаємної гармонізації процесів підвищення якості освіти й загального освітнього рівня молоді та виховання у неї національної – у тому числі й мовної – свідомості ризикує перетворитися на утопію. "Характерною рисою утопії, – слушно констатує із цього приводу П.Рікер, – є те, що вона не несе в собі засобів для свого впровадження в історію" (10).

У моноетнічному й одномовному середовищі мова цілком придатна для того, щоб перебрати на себе роль ресурсу, необхідного для запуску того "міфо-мотору", про який Д.Армстронг говорить як про серцевину-ядро етнонаціональної самосвідомості, що охоплює ключові для даної спільноти міфи, символи, історичні та ціннісні орієнтири тощо (див. про це: 8).

Якщо розглядати націю як форму людської спільноти, сформовану на засадах специфічної, окремішньої від інших, політичної та культурної ідентичностей, то, абстрагуючись від надмірної деталізації, можна стверджувати, що першу з цих ідентичностей покликана забезпечувати національна держава, тоді як другу – мова. При цьому в Україні в ході утвердження української мови як державної і як одного з головних ресурсів нової української ідентичності та національної ідеї виникає суперечність між цим різновидом ідентичності та іншими видами колективної ідентичності, наявними у структурі сучасного українського суспільства: регіональною, родинною, релігійною та ін. (9).

Світовий досвід дає приклади різного ступеню участі мовного компоненту у формуванні національної ідентичності як духовного феномену ментального і свідомісного рівнів від максимального до мінімального. Як один з теоретично можливих варто розглядати й такий варіант, за якого певна національна ідентичність формуватиметься на основі мови не даної, а іншої нації, тобто "позамовну" ідентичність. Для нинішніх українських реалій щось подібне могло б мати, а частково вже має, місце у тих регіонах на сході й на півдні країни, де для значної частини населення рідною мовою та мовою повсякденної комунікації є не українська, а російська (або ж український варіант російської).

Важливу роль при цьому відіграє феномен дво- та/або багатомовності: у конкретному випадку – українсько-російської або українсько-російсько-грецької, українсько-російсько-болгарської, українсько-російської-татарської тощо. Українська національна культура та нова українська національна ідентичність у такому випадку не піддаються ентропії або дифузії, а набувають іншого вигляду, виходячи за рамки комунікативних та інших функцій, що їх виконує національна культура "жорсткої" етнічної форми. Така культура, увібравши до себе етнічну складову, але не обмежившись нею, стає до певної міри надетнічною, проте аж ніяк не безетнічною.

Для етнічної нації мова являє собою вкрай важливий елемент, без якого у переважній більшості випадків обійтися аж ніяк не можна й який не підлягає заміні нічим іншим. Мова посідає особливе становище серед інших націоутворюючих ресурсів, забезпечуючи, крім усього іншого, ще й значну частину конкурентоспроможності цієї нації в її взаємодії з іншими.

Для нації політичної, у формуванні якої беруть участь, насамперед, такі ресурси, як: територія, спільне економічне життя, єдина державно-політична система, – мовна ознака не має того виняткового значення,

яке вона має для "етнонації", й до того ж позбавлена монопольного становища. Мова за традицією залишається у переліку ознак нації, проте з найбільш важливої й незамінної перетворюється на один з кількох елементів, який "спрацьовує" належним чином лише у поєднанні з іншими.

Висновок щодо того, що "перехід з етнічного на національний рівень у найбезпосередніший спосіб пов'язаний, окрім усього іншого, з підвищенням статусу національної мови" (10), - не викликає заперечень, однак, вимагає, на наш погляд, дальшої розробки на предмет з'ясування того, в який спосіб мав би змінюватися статус національної мови на етапі переходу нації з національного на політичний рівень, здійснюваний на фоні зміни формату її існування з недержавного на державний.

Особливої ваги ця проблема набуває у середовищах поліетнічних, дво- і багатомовних, а також тих, у яких для частини титульної нації рідною є не власна національна, а інша - зокрема, російська - мова. Тут мовна ситуація має певну специфіку, яка, крім усього іншого, визначається не лише способом існування й розвитку національної мови, а й присутністю - нехай і в іншому обсязі, статусі, в іншій комунікативній ролі - ще кількох мов, а також взаємодією між мовою "номер один", тобто національною (у тому числі й зі статусом єдиної державної) та іншими мовами.

Висновки. Отже, багатомовність за таких обставин перетворюється на невід'ємну складову мовної ситуації та один зі способів існування мовної свідомості. Залежно від контексту вона - багатомовність - може відігравати як позитивну, так і нейтральну або негативну роль. Це вимагає внесення відповідних корективів до мовної доктрини держави та державної мовної політики, а з іншого, - цілеспрямованих зусиль, спрямованих на зміну мовної ситуації у бік істотного підвищення авторитету, значення, ролі української мови як державної та національної мови титульної нації. З іншого боку, кінцевою метою таких зусиль мало б стати досягнення й підтримання балансу між національною свідомістю й ідентичністю та прагматизмом.

Джерела та література:

1. Сміт, Ентоні Д. Культурні основи нації. Ієрархія, заповіт і республіка. Наукове видання. (Переклад з англ.). - К. : Темпора, 2009. - С.27.
2. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. - К., 2006. - С.464.
3. Ортега-і-Гассет, Х. Місія Університету. - У зб. : Ідея Університету : Антологія / Упоряд.: М.Зубрицька та ін. - Львів: Літопис, 202. - С.73.
4. Т а м ж е. - С.73.
5. Белов М. В. У истоков сербской национальной идеи. Механизмы формирования и специфика развития. Конец ХУІІІ – середина 30-х гг. ХІХ века. - С-Пб.: Алетейя, 2007. - С.24.
6. Богданова Н. Г. Естетична свідомість студентської молоді в сучасній Україні в контексті глобалізаційно-інформаційного аналізу. - АҚД. - Харків, УІПА, 2008. - С.10.
7. Рікер, Поль. Ідеологія та утопія. (Переклад з англ.) - К. : Дух і літера, 2005. - С.110.
8. Белов М. В. Указ. праця. - С.18.
9. Сміт, Ентоні Д. Указ. праця. - С.46.
10. Жадько В. О. Історична пам'ять в розвитку духовності особистості. - К. : ПП "Павлушка", 2006. - С.7.